

Sarajevski atentat

Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine

Bosansko-hercegovački ustank (1875-1878), Hercegovački ustanak ili Nevesinjska puška je bio pretežno srpski ustanak podignut u okolini Nevesinja 1875. godine protiv otomanske vlasti koji se ubrzo proširio na cijelu Bosnu i Hercegovinu. Ustanike su podržale oružjem i dobrovoljcima Crna Gora i Srbija što je dovelo do otpočinjanja Srpsko-turskog rata i nastanka tzv. Velike istočne krize. U julu 1876. Srbija i Crna Gora objavile su rat Otomanskoj carevini, dogovorivši se da će prva pripojiti Bosni a druga Hercegovinu. Godine 1877. i Rusija je objavila rat Otomanskoj carevini.

Posledica ustanka i ratova koji su vođeni protiv Otomanske imperije bio je Berlinski kongres održan 1878. godine na kome su Crna Gora i Srbija dobile nezavisnost i određena teritorijalna proširenja, ali i veliku ekonomsku izolovanost, ali ne i Bosnu i Hercegovinu. Berlinski Kongres je ostavio BiH formalno u sastavu Otomanske imperije, ali je zato odlučeno da na teritoriju BiH i Sandžaka uđu Austro-ugarske trupe kako bi zavele red i mir. Znači odvojena je Srbija od Crne Gore i time su veoma otežani trgovinski tokovi iz Srbije, koji su praktično bili pod kontrolom Austrougarske monarhije.

Austrougarska okupacija BiH značila je istorijsku prekretnicu u političkom, privrednom i kulturnom smislu na ovom dijelu Balkana. Brojne promjene sporo su se razvijale, a bile su jače izražene u gradu i pogodovala su gornjim slojevima društva. Socijalni problemi seljaštva su ostali neriješeni, kao i agrarno pitanje (obećana agrarna reforma), čime je okupaciona uprava znatno pogoršavala položaj seljaka, kao pripadnika najbrojnije društvene kategorije u BiH. Ovo prisajedinjenje BiH Austro-ugarskoj monarhiji izazvalo je niz protesta u srpskoj prestonici Beogradu, koji su kulminirali osnivanjem nacionalnog pokreta "Narodna odbrana" i spremanjem dobrovoljaca za odbranu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, iz kojeg će se kasnije izdvojiti organizacija "Ujedinjenje ili smrt".

Nakon tridesetogodišnje okupacije i vladavine na prostorima Bosne i Hercegovine, Austrougarska je smatrala da je sazrelo vrijeme i za konačno priključenje Bosne i Hercegovine u sklop ostalih zemalja i naroda Carevine. S tim ciljem je objavljen u „Sarajevskom listu“ 7. oktobra 1908. godine dugo pripremani carski Proglas o aneksiji Bosne i Hercegovine i njenog pripajanja Austrougarskoj carevini.

Srbija je strahovala od učvršćivanja Austrougarske na Balkanu i uviđala je da na taj način gubi teritoriju u BiH, koja je trebalo da postane dio velikosrpske države. Aneksiona kriza u Beogradu je trajala oko šest mjeseci, da bi se ugasila izjavom srpske vlade 31. marta 1909. godine.

Povodom aneksione krize oglašavale su se i velike sile. Rusija je predlagala održavanje konferencije na kojoj bi se riješilo ovo pitanje, značajno za Evropu, a

posebno za Balkan. No, kriza je riješena tako što je Austrougarska platila odštetu Osmanskom carstvu, pod čijim suverenitetom je do tada bila BiH, a intervencija Rusije je spriječena njemačkim prijetnjama. Aneksiona kriza je u srpskom narodu izazvala jače osjećanje nacionalne svijesti, a porastao je i međunarodni ugled Srbije.

Poslije aneksione krize Srbija je pravce svog širenja usmjerila na jug, sklopivši Balkanski savez protiv Osmanskog carstva, koji će otpočeti Balkanske ratove.

Zaoštravanje političkih odnosa u Bosni i Hercegovini započelo je balkanskim ratovima. Uspjesi Srbije i Crne Gore izazvali su oduševljenje srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini i pojačali njegovo opoziciono raspoloženje prema Austro-ugarskoj monarhiji. Iz straha pred tim raspoloženjem austrougarske vlasti iskoristile su skadarsku krizu da u Bosni i Hercegovini zavedu "iznimne mjere" (od 3. do 15. maja 1913. godine), kojim su zabranjene prvenstveno srpske nacionalne i vjerske organizacije i društva.

Pripreme za atentat

Sve više se razmišljalo o jedanom od načina nacionalne borbe a to su bili atentati, koji su u to vrijeme bila česta pojava na uzburkanom tlu Evrope.

Najsažetiju misao o pravu naroda i pojedinca na otpor prema ugnjetaču izneo je čuveni italijanski nacionalni revolucionar Đuzepe Macini na sledeći način: *"Kad je pravda ugušena I teror jednoga jedinog tiranina poriče i briše savest naroda i Boga koji želi da su oni slobodni I kada se čovek neopterećen mržnjom i niskom strašću, jedino domovine radi i radi večnih prava inkarniranih u sebi, diže protiv tiranina i uzvikuje: Ti mučiš milione moje braće, ti oduzimaš od njih ono što je Bog proglasio njihovim, ti uništavaš njihova tela i kvariš njihove duše; kroz tebe moja zemlja umire mukotrpnom smrću; ti si završni kamen cele jedne zgrade ropstva, nečasnosti i zla; ja zato hoću da rušim to zdanje, uništavajući tebe..."*

Tako je npr. u mađarskom parlamentu, 1912., izvršen je atentat na grofa Tisu koji je počinio narodni poslanik Julije Kovač, a 11. februara 1913. izveli su svoj atentat s bombom rumunski nacionalisti u Debrecinu. Nekoliko meseci potom, pokušao je Stevan Dojčić u Zagrebu atentat na komesara Skerleca, a u maju 1914. pokušao je da ubije tog istog gospodina Jakov Šefer u zagrebačkom pozorištu. Od tada se među mladim ljudima govorilo o atentatima na sve strane, skoro javno, vjerovalo se, da će oni biti ne samo opomena, nego i podsticaj za neposrednu promjenu kursa. Atentati treba da ožive duh borbenosti u samom narodu, a da budu strah vlastodršcu.

Svi ovi događaji i težina okupatorskog jarma doveli su do spontanog formiranja "Mlade Bosne" koja je bila revolucionarni pokret studenata i đaka, pretežno srpske nacionalnosti. Istoričar Vladimir Dedijer, koji je detaljno proučio delovanje ove organizacije, kaže: "To nije bila jedinstvena, centralizovana i oformljena organizacija s pisanim programom. Mladobosanci su bili deo spontanog revolucionarnog pokreta

među južnoslovenskom omladinom, kako u granicama Austrougarske... tako i u Srbiji, Crnoj Gori, pa čak i među južnoslovenskim iseljenicima u Americi. Ove raznorodne grupe ujedinjavao je zajednički cilj: revolucionarno uništenje Habsburške monarhije. Mladobosanci se ne bi mogli okarakterisati kao isključivi nacionalisti. Oni najodlučniji među njima težili su, ne samo uništenju tuđinskog jarma, nego i uklanjanju konzervativizma i primitivizma u društvu.... Posvećivali su veliku pažnju etici i drugim oblastima duhovnog i intelektualnog života. Uoči Prvog svetskog rata isticali su se kao najaktivnije literarne grupe u borbi protiv akademizma a za moderne pravce u književnosti”.

Zašto su pripadnici pokreta „Mlada Bosna“ smatrali Franju Ferdinanda za tiranina, jedno je od pitanja, koje je zaokupljalo mnoge istoričare, kako u prošlost tako i dan danas. Odgovor se može sažeti u slijedeću konstataciju: oni su smatrali da je nadvojvoda, kao najviši predstavnik austrougarske vlasti, kriv što je njegova zemlja, pogazivši sve međunarodne norme ponašanja, nasilno izvršila aneksiju Bosne i Hercegovine. U tome su bili u pravu, jer je bečki dvor pogazio odredbe Berlinskog kongresa iz 1878. godine i bez pristanka potpisnika Berlinske deklaracije, prije svega Rusije, Engleske i Francuske, nezakonito pripojio ovu oblast Austrougarskoj. Time je Ferdinand, kao naslednik prestola, po mišljenju članova “Mlade Bosne”, bio odgovoran, ne samo za kršenje međunarodnih ugovora, nego i za gaženje najosnovnijih ljudskih prava, pre svega, prava naroda na samoopredeljenje.

Odluku da izvrše atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda donijelo je nekoliko omladinaca iz Bosne i Hercegovine, koji su se kao đaci i radnici, nalazili u Beogradu. Njihova odluka bila je, po opštem uvjerenju iz njihovih krugova, spontana. Samo su za oružje ušli u vezu sa dva- tri lica iz Crne Gore. Danas se zna, da ni u samom vođstvu "Ujedinjenje ili smrt" nije bilo sve poznato šta se sprema i da su Apis i Voja Tankosić radili na svoju ruku. Odgovornoj vladi, s kojom su bili u neprijateljstvu, nisu dali apsolutno nikakvo obaveštenje; čak su, pomažući mladim ljudima da se prebace preko granice, naročito pazili da oni ne bi došli u bilo kakvu vezu s organima vlade. Znali su dobro, da bi vlada bila odlučno protiv toga, svesna mogućih opasnosti, i željna da zemlji, posle dva teška rata, sačuva mir. I sam Apis predomislio se kasnije i poručivao je u Bosnu svojim mladim prijateljima da odustanu od atentata, ali se oni više nisu dali odvratiti.

U proljeće 1914. godine Nedeljko Čabrinović, tada radnik Državne štamparije u Beogradu dobio je pismo sa izreskom iz novina „Srpska reč“ koji je sadržavao vijest o najavljenom posjetu Franje Ferdinanda Sarajevu. Ovo pismo je poslano Čabrinoviću zato što se znalo da su on i Princip dugo govorili dok su još bili u Sarajevu o ubojstvu samog cara ili (barem) prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, a osim toga Čabrinović se hvalio, prilikom svog zadnjeg posjeta BiH, da posjeduje pištolj. Čabrinović je odmah otišao obavijestiti Principa koji je već desetak dana ranije u drugim listovima naišao na istu vijest i bio je odlučan da nešto poduzme u vezi sa ovim posjetom.

Pošto je i sam Princip iz novina saznao za posjetu prijestolonaslednika Sarajevu, donio je konačnu odluku da se izvede atentat i tu svoju čvrstu nameru da ubije naslednika carskog prijestola, Princip je prvo saopštio Nedeljku Čabrinoviću, a kasnije je odlučio da u tu akciju uključi još jednog svoga druga a to je bio Trivko Grabež.

Slijedeći problem je bio obezbijedivanje potrebnog oružja za izvršenje atentata u kome mu je poseno pomogao Milan Ciganović, koji je jedno vrijeme stanovao u istoj kući gde i on, i koga je dobro poznao. Ciganović je bio poreski službenik, rodom iz Bosanskog Petrovca, koji je važio za jednog od najistaknutijih komita, odlikovan "Zlatnom medaljom za hrabrost". Princip nije znao da je Ciganović u tijesnim vezama sa majorom Vojinom Tankosićem, komandantom četničkih odreda iz Balkanskih ratova, a preko njega i sa pukovnikom Dragutinom Dimitrijevićem Apisom, načelnikom Obavještajne službe Generalštaba i jednim od najistaknutijih ljudi u tajnoj organizaciji "Ujedinjenje ili smrt". Pokazalo se da je Ciganović bio pravi izbor jer je trojici zavjerenika obećao da će im nabaviti oružje kao i novac, koji im je bio potreban za podmirenje putnih troškova do Sarajeva, što je i učinio. U kafani na Zelenom vencu, Ciganović je atentatorima predao četiri pištolja marke broving sa četiri rezervna šaržera i šest ručnih bombi, kao i izvesnu sumu novca koja im je bila potrebna na putu do Sarajeva.

Sa oružjem, novcem i pismima za pogranične organe, Princip, Čabrinović i Grabež putuju se lađom u Šabac gdje su se javili kapetanu Radetu Popoviću, koji je bio šef vojne obaveštajne službe na granici i predali mu pismo koje mu je uputio Ciganović. Popoviću je bio nadređeni starješina major Ljubomir Vulović, a ovome pukovnik Apis (treba napomenuti da su pukovnik Apis i major Vulović na poznatom Solunskom procesu, 1917. godine, osuđeni na smrt i strijeljani, između ostalog, i zbog umiješanosti u Sarajevski atentat). Rade Popović je Principa i njegova dva druga uputio u Loznicu, gde ih je sačekao granični financ Rade Grbić, koji je obavljao i obaveštajne poslove na granici sa Bosnom. Pod zaštitom mraka on je trojicu mladobosanaca prebacio do Isakovića ade na Drini i tu ih povezo sa Jakovom Milovićem, koji je, takođe, obavljao delikatne poslove za srpsku vojnu obaveštajnu službu u Bosni. Uz pomoć Jakova Milovića i Miće Mičića oni su stigli do Trnove kod seljaka Obrena Miloševića. Iz Trnove su Princip i Grabež vođeni Milovićem i Miloševićem pješke stigli do Priboja gdje su se povezali sa učiteljom Veljkom Čubrilovićem koji ih je propratio u selo Tobut do svoga kuma Mitra Kerovića. Veljko je u dogovoru sa Mitrom organizovao da u toku noći đake, kako su zvali Gavrila i Trifka i naoružanje prebace u Tuzlu kod Veljkovog kuma, Miška Jovanovića. Odmah uveče kada se dobro sračilo đaci su sa Mitrovim sinom Neđom i komšijom Cvijetinom Stjepanovićem, u seljačkim kolima nastavili put za Tuzlu. Tu u Tuzli su se sastali sa Nedeljkom Čabrinovićem, koji je preko Zvornika doputovao u Tuzlu. Plašeći se da su zbog dolaska Franje Ferdinanda pojačane mjere bezbjednosti u Sarajevu i da je grad vjerovatno pod policijskom blokadom, Princip je predao pištolje i bombe Mišku Jovanoviću, uglednom trgovcu i direktoru Srpske banke u Tuzli.

Put za Sarajevo nastavljaju vozom i odmah po dolasku u Sarajevo atentatori su se razdvojili, dok je Danilo Ilić do dolaska Principa, Čabrinovića i Grabeža već pripremio drugu trojku atentatora, prema Principovim instrukcijama iz pisma što ga je poslao još iz Beograda. Prvi član bio je Muhamed Mehmedbašić, zatim drugi član bio je gimnazijalac Vasa Čubrilović, brat Veljka Čubrilovića koji je pomogao u kljumčarenju oružja, a treći Cvjetko Popović, učenik učiteljske škole iz Sarajeva, već otprije poznat vlastima, a kojeg je predložio Veljko Čubrilović. Ilić je po dolasku obavijestio Principa da je našao drugu trojku atentatora, ali mu nije rekao imena.

Tako je 14. juna Danilo Ilić otputovao u Tuzlu i dogovorio se sa Miškom Jovanovićem oko prebacivanja oružja do Sarajeva, koje je sledećeg dana i donio u Sarajevo i sklonio kod sebe.

U to vrijeme u organizaciji „Ujedinjenje ili smrt“, nakon konsultacija koje su trajale nekoliko dana, odlučeno je da se atentat spriječi. Kako su Princip, Čabrinović i Grabež već prešli Drinu Dimitrijević – Apis je naredio da se pošalje Đuro Šarac, Tanksićev pouzdanik i poznanik Danila Ilića da nagovori Ilića kao najstarijeg da utječe na omladince da se atentat ne izvrši jer bi mogao biti, ako Monarhija krene u rat, poguban za Srbiju. Danilo Ilić se ionako dugo nećkao oko atentata i preispitivao je Principova predviđanja kako će se stvari odvijati poslije atentata. Sa ovim najnovijim vijestima Ilić je zahtijevao od Principa da prekine pripreme za akciju ali ovaj ne samo što o tome nije hteo da razgovara, nego je dugim ubijedivanjem privoleo Ilića da i on učestvuje u tome. Princip je o tome za vrijeme suđenja rekao: „On [Danilo Ilić] je htio zadnjih par dana da se ne izvede atentat. Htio je da djeluje na mene, ali ja sam ostao kod toga da treba izvest. Pošto je vidio da nema smisla da mi govori, on je prestao. Samo sam mu kazao neka ljudi budu sigurni, da im dam oružje da učine s njime atentat.“

Sarajevo, 1914. - Vidovdan, atentat na okupatora

Jutro 28. juna bilo je vedro i sunčano, a raspoloženje bračnog para, kako tvrde hroničari, „više nego dobro“. Dolazeći iz Ilidže, dvorska kompozicija se zaustavila na sarajevskoj železničkoj stanici oko 10 časova. Iz nje je prvi izašao nadvojvoda a za njim se pojavila nadvojvotkinja Sofija. Visoke goste je dočekaio i pozdravio Oskar Poćorek, poglavar Bosne i Hercegovine. Posle obilaska počasne čete, nadvojvoda i nadvojvotkinja su ušli u jedan od šest automobila koji su ih čekali ispred železničke stanice. Bračni par je sjeo u otvoreni automobil (kabriolet), sa spuštenim platnenim krovom. Ispred njihovog automobila išla su dvojica kola sa ljudima iz obezbeđenja, a iza njih su se kretala tri automobila sa oficirima iz nadvojvodine pratnje. Kolona se uputila Apelovom ulicom pored Miljacke idući prema Gradskoj većnici (Belediji). Nadvojvoda je od šofera zatražio da se kola kreću što sporije kako bi mogao pažljivo da razgleda grad i da otpozdravi građanima koji su ga dočekali u Apelovoj ulici.

Bilo je tačno 10 časova i 10 minuta, opisuje ovaj događaj V. Dedijer, kada je jedan visoki mladić, obučen u dugački crni kaput i sa šeširom širokog oboda upitao jednog

policijskog agenta, koji je na ulici vršio obezbeđenje, u kojim se kolima nalazi nadvojvoda. Kada je dobio odgovor, aktivirao je bombu i bacio je na nadvojvodin automobil. Bomba je pala na spuštenu krov, nadvojvoda ju je u magnovenju odgurnuo, i ona je skliznula ispred sledećeg automobila i eksplodirala. Istog trenutka mladić u crnom kaputu bacio se u korito reke Miljacke. Bio je to Nedeljko Čabrinović. Za njim su odmah u korito Miljacke sjurili agenti i policija uhvativši Nedeljka koji se u međuvremenu pokušao otrovati cijankalijom ali je otrov bio star tako da nije djelovao.

Prilikom eksplozije bombe ranjena su dva viša oficira iz nadvojvodine pratnje i odmah su prebačena u vojnu bolnicu. Kolona je zajedno sa Franjom Ferdinandom nastavila vožnju prema Vijećnici nešto bržim tempom, plašeći se novog atentata.

Kada je završen protokolarni deo prijema, Franjo Ferdinand je prišao generalu Poćoreku i upitao ga: „Mislite li da će na mene biti izvršen još neki atentat?“ i prema tvrdnji austrougarskog ministra Leona fon Bilinskog, Poćorek je kategorički odgovorio: „Pođite spokojno. Primam na sebe svu odgovornost.“

Nadvojvoda je, naime htjeo da pođe u bolnicu gdje su bila prebačena dva austrougarska viša oficira, koja su ranjena prilikom Čabrinovićevog atentata. Zbog toga je maršruta kretanja kolone automobila morala da bude izmijenjena, jer su po prethodnom planu gosti trebalo da posete Zemaljski muzej.

Istoričar Vladimir Dedijer, gotovo u reporterskom stilu opisuje dalji tok događaja: “Tačno u 10.45 nadvojvoda napusti Gradsku većnicu. Opet je bio u kolima trećim po redu. Kolona automobila kretala se Apelovom obalom punom brzinom. Ali kad su prva kola, u kojima je sedeo šef obezbeđenja, stigla do ugla Apelove obale i ulice Franje Josifa, ona su, prema prvobitnom programu, skrenula desno. Vozač nadvojvodinog automobila upravo je hteo da skrene za njima, ali je poglavar Poćorek koji se nalazio u istim kolima na njega povikao: `Šta je to? Stoj! Voziš pogrešnim putem! Treba da nastavimo Apelovom obalom.`

Pritisnuvši kočnicu, vozač je zaustavio sportska kola baš pred jednom vinarskom radnjom, uz trotoar načičkan svetom. U tom trenutku jedan omanji mladić duge kose i duboko usađenih plavih očiju potegao je revolver. Neki policajac uočio je opasnost i upravo kad je hteo napadača da zgrabi za ruku, udario ga je neko ko je tu blizu stajao, verovatno neki prijatelj atentatorov (Mihajlo Pušara). Začuli su se revolverski pucnji. Atentator je bio na nekoliko koraka od svoje mete.

U prvi mah činilo se da je i taj pokušaj propao. General Poćorek ugledao je nadvojvodu i vojvotkinju kako nepomično sjede na svojim mestima. Ali kad su kola pošla unazad Apelovom obalom, vojvotkinja je pala prema nadvojvodi, a na nadvojvodinim ustima poglavar je opazio krv.

Interesantno je kako je sam Princip na saslušanju, neposredno posle atentata opisao taj događaj: “Kad sam zastao na uglu Latinskog mosta kod Šilerove radnje, čuo sam kako svet viče: `Živeo`. Odmah zatim naišao je prvi automobil i ja sam se naprezao ne bih li u njemu ugledao prestolonaslednika, kog sam poznavao po

slikama što su se poslednjih dana pojavile u novinama. Kad je naišao drugi automobil, poznao sam u njemu prestolonaslednika. Ali videći da pored njega sedi neka dama, razmišljao sam jedan trenutak da li da pucam ili ne pucam. U istom trenutku obuzelo me je neko čudno osećanje i ja sam sa trotoara nanišanio na prestolonaslednika, a to mi je bilo utoliko lakše što je automobil na zavijutku usporio. Kako sam u tom trenutku nišanio, ja ne znam, ali znam da sam nišanio u prestolonaslednika. Mislim da sam dvaput pucao, možda i više puta, jer sam bio veoma uzbuđen. Da li sam pogodio žrtve ili nisam, ne mogu da kažem, jer su me u istom trenutku ljudi počeli da tuku.”

Od ostalih istaknutih mladobosanaca, treba spomenuti još trojicu neposrednih učesnika u atentatu: najmlađeg Vasu Čubrilovića, koji je na dan ubistva austrougarskog nadvojvodu imao nepunih 16 godina, a koji je posle Prvog svetskog rata postao istaknuti istoričar i član Srpske akademije nauka i umetnosti, zatim Cvetka Popovića, đaka, i Muhameda Mehmedbašića, zanatliju. Oni su na dan 28. juna 1914. godine bili na obali Miljacke i naoružani bombama i pištoljima čekali u zasjedi Franju Ferdinanda, ali zbog objektivnih ili subjektivnih razloga oružje nisu upotrijebili.

Trifko Grabež se po svemu sudeći u poslednjem trenutku pokolebao jer je posumnjao u svrsishodnost ovog čina. Izgleda da je tako mislio i Danilo Ilić. Još jedna stvar je interesovala istražne organe: Zašto Princip i Čabrinović posle izvršenog atentata nisu upotrijebili ampule sa cijankalijem. Obojica su odgovorili da su to učinili, ali da otrov nije dejstvovao. Zašto ostali atentatori nisu dejstvovali, bilo je pitanje na koje su odgovor htjeli da saznaju, kako novinari tako kasnije i istoričari. Svaki od petorice mladobosanaca, koji su tog jutra sa pištoljima ili bombama čekali u Apelovoj ulici nadvojvodu Ferdinanda iznio je svoje razloge za neučestvovanje u atentatu. Muhamed Mehmedbašić je na primer izjavio da mu je Danilo Ilić rekao da bombu baci samo ako prepozna Franju Ferdinanda, a on ga nije prepoznao. Vasa Čubrilović je istražnim organima rekao da nije pucao ”zbog toga što mu je bilo žao vojvotkinje”. Cvjetko Popović je na suđenju izjavio ”da nije pucao jer nije imao hrabrosti, i da ne zna što se sa njim tog trenutka dogodilo”.

Iz sudskih i istražnih spisa se vidi da su za nepun sat posle ispaljenih hitaca na austrougarskog prijestolonaslednika, dvojica atentatora dovedeni u policijsku stanicu. Princip i Čabrinović su bili okrvavljeni i u pocijepanim odijelima. Prema datom iskazu pred istražnim sudijama, njih su zvijerski tukli policajci i građani koji su se našli na ulici. Posle nekoliko dana uhvaćen je i treći atentator iz beogradske grupe – Trifko Grabež.

Ležeći u memljivoj ćeliji i okovan teškim gvožđem Princip je primijetio da u zatvoru muče ljude, masovno dovođene pred islijedne organe koji su od njih zahtijevali da priznaju učešće u ubistvu Ferdinanda. Nevini ljudi su toliko zlostavljani da su njihovi krici dopirali do ćelije glavnog atentatora. Grozni prizori mučenja naveli su Principa da se iz sažaljenja odluči na jedan neobičan postupak: zahtevao je od istražnog sudije da se suoči sa Trifkom Grabežom i Danilom Ilićem. U zapisniku sa saslušanja

svoj zahtev je ovako obrazložio: "Ispričaću sve sasvim tačno i navesti krivce, i to samo iz tog razloga da ne stradaju nevini ljudi, jer mi krivci bili smo ionako spremni da odemo u smrt. Ali molim da me prije saslušanja sasvim kratko suočite sa Danilom Ilićem i Trifkom Grabežom, kojima ću reći samo dvije- tri riječi. Onda ću sve iskazati. Inače neću ništa priznati, pa makar me ubili".

Na ovakav Principov ultimativni zahtev istražni sudija morao je pristati, jer bi se u protivnom sudski postupak produžio u nedogled, što vlastima nije bilo u interesu. Kada su Ilić i Grabež dovedeni iz svojih zatvorskih ćelija i suočeni sa Principom, saznali su za motive ovog njegovog čudnog postupka. Iz zapisnika o saslušanju to se najbolje vidi:

"Gavrilo Princip privodi se iz zatvora i na odstojanju od osam koraka suočava sa Trifkom Grabežom, kojem kaže: „Priznaj sve: kako smo dobili bombe, kako smo putovali i u kakvom smo društvu bili, da se ne bi našlo pravednicima.“

Tad se iz zatvora privodi Danilo Ilić, i pošto je Trifko Grabež prethodno odveden, suočava se sa Principom, našta ovaj izjavljuje: „Pošto je sud već mnogo saznao, a da bismo spasli nevine, potrebno je da ti sve kažeš, kome si razdavao oružje i gdje se oružje nalazi.“ Na to je Danilo Ilić odveden u zatvor, a i on je rekao, kao maloprije Grabež, da će sve priznati." Grabež i Ilić, koji do tada ništa nisu priznali, bili su u prvom trenutku začuđeni ovakvim Principovim stavom, ali su kasnije, kako su rekli na sudu, sve to razumjeli i saglasili se sa tim. Shvatili su, naime, da ako su oni spremni da se žrtvuju za određenu stvar, to ne mogu da zahtijevaju i od drugih ljudi. Istina, njihova spremnost da pred istražnim organima sve priznaju da bi spasli nevine ljude, imala je i jednu nepredviđenu posledicu: pohapšeni su i neki njihovi saučesnici, koji bez ovoga priznanja ne bi bili otkriveni. U zatvoru su se tako našli svi učesnici i saučesnici u atentatu, osim Muhameda Mehmedbašića.

Pohapšeni su i oni seljaci koji su beogradskoj atentatorskoj trojci omogućili da od Isakovićeve ade na Drini nesmetano stignu u Tuzlu. Mehmedbašić, kao jedini musliman, koji je neposredno učestvovao u zavjeri, uspio je da pobegne u Crnu Goru, jer je, kako je sam rekao, na glavi nosio fes i zbog toga nije bio sumnjiv policijskim organima.

Sudski proces Gavrilu i drugovima

Posle druge i temeljne istrage, suđenje je otpočelo 12. oktobra, a završilo se 23. oktobra 1914. godine. Pred Veliko vijeće Vojnog suda u Sarajevu izvedeno je 25 optuženih, među kojima je bilo dosta maloljetnika. Sudsko vijeće su činili stranci: predsednik je bio Luidi fon Kurinaldi, porijeklom Italijan, a sudije Majer Hofman i Bogdan Naumović, prvi Nijemac, a drugi Ukrajinac. Glavna tačka optužbe je bila veoma čudna: Princip i njegovi drugovi su okrivljeni jer su hteli "da Bosnu i Hercegovinu otrgnu od Austrougarske monarhije i da je pripoje Kraljevini Srbiji" i zbog toga su izvršili "potajno ubistvo iz zasjede." Prisutnim novinarima je palo u oči da su gotovo svi optuženi negirali umiješanost

zvaničnih vlasti u Srbiji u ovo ubistvo. Gavrilo Princip je i u istrazi i pred sudom izjavio: "Mene niko nije nagovarao na ovo djelo, niti sam sa kim bio u dogovoru." Kasnije je bio još određeniji u negiranju učešća zvaničnih srpskih organa u ubistvo Ferdinanda: "Što se nama hoće sugerisati da je neko bio inicijator, to nije istina. U nama je nikla ta ideja, te smo izvršili atentat." Da bi potkrijepio ovu tvrdnju Princip je iznio: "Da oficiri iz vladajućih krugova nisu znali za pripremu atentata, vidi se po tome što nam je Ciganović (koji im je predao oružje – prim. aut.), rekao da ćemo u Srbiji sasvim sigurno biti uhapšeni ako nam vlasti uđu u trag".

Sudsko vijeće je bilo jako zainteresovano da sazna koji su motivi bili presudni da tako mladi ljudi dignu ruku na austrougarskog velikodostojnika. Gotovo svi optuženi su bili jedinstveni u odgovoru da ih je na ovo delo natjeralo teško stanje i patnje njihovog naroda, prouzrokovano samovoljom austrougarskih vlasti. Kada ga je predsednik Sudskog veća upitao šta podrazumeva pod "patnjom naroda", Princip je odgovorio: "Što je potpuno osirotio, što ga smatraju stokom. Seljak je u bjedi, upropastili su ga potpuno. Ja sam sin seljaka i znam kako je na selu. Zato sam htio da se osvetim i nije mi žao". Zatim je dodao: "Zločinac nisam, jer sam uklonio onog koji je činio zlo". Kao potvrdu takvog stava izjavio je da mu je "žao što je ubio vojvotkinju Sofiju, Čehinju, jer je nije hteo ubiti, budući da je taj hitac bio namijenjen Poćoreku, ali da mu nije žao što je ubio austrougarskog prijestolonaslednika". I ostali okrivljeni davali su slične iskaze. Čabrinović je odgovarajući na pitanje predsjednika Veća, zašto je bacio bombu na prijestolonaslednika Ferdinanda, rekao: "Ja sam precizno nišanio u nadvojvodu da bih ga ubio jer je on... neprijatelj Slovena uopšte, a osobito Srba".

Vladimir Dedijer ističe da su svi prvooptuženi izjavili da im je glavni cilj bio "revolucionarno uništenje Austrougarske i oslobođenje Južnih Slovena". Princip je nekoliko puta izjavio da je on "revolucionar, da mrzi Austriju i da ona treba da bude uništena". Grabež je rekao da Sloveni moraju dobiti prava koja uživaju drugi narodi u Monarhiji, naročito politička prava. Predsednik se upustio u diskusiju sa Grabežom oko ovog pitanja, napomenuvši "da u vojsci ima mnogo Slovena koji se bore za Austrougarsku". Na to mu je Grabež dobio: "Kad se slovenski vojnici bore za austrijsku stvar, onda su neshvatljiva masa". Državni tužilac je na to skočio: "Molim da se to unese u zapisnik, jer ja ću ga zbog toga goniti".

Čabrinović je u istrazi rekao da je "Austrija trula... Sva joj je sila na bajonetima". Vaso Čubrilović je obrazložio da biti nacionalista "znači da se mora boriti da njegov narod dođe na onaj stepen na kojem su i drugi narodi". A kad ga je predsednik, kasnije, upitao na kakvim principima počiva uređenje Austrougarske Monarhije, on je odgovorio: "Mogu kazati to da u Austrougarskoj Monarhiji vladaju Nijemci i Mađari, a Sloveni se ugnjetavaju".

Grabež je nazvao sarajevski atentat "najvećim revolucionarnim aktom koji je izveden u istoriji" i dodao da su on i Princip, u trenutku kad su saznali da će Ferdinand doći u Bosnu", zaključili kako je vreme da Austrija i posebno Franja Ferdinand plate za sve ono zlo koje su nanijeli Bosni i Hercegovini".

Grabež je, takođe, rekao da Sloveni ne uživaju jednaka prava s drugim narodima, da je njihov kulturni razvitak ugrožen, da nemaju dovoljno osnovnih škola, gimnazija, ni

univerziteta. Predsednik je pokušao da opovrgne njegovo tvrđenje, na što je Grabež dobio: "Što pobijate ono što svaki pošten čovjek misli".

Posebno je potrebno naglasiti velika nastojanja austrijskog advokata dr. Rudofa Cistlera (Zistler) koji je branio između ostalih Veljku Čubrilovića i koji je pokušavao da ubijedi Veliko sudsko vijeće da se optuženima ne može suditi zbog čina veleizdaje pošto Austrija i Ugarska nisu se složile, što više one su se sporile, oko aneksije Bosne i Hercegovine, i prema tome nisu donijela zakone po kojima je ozakonjena aneksija Bosne i Hercegovine i da je ona zakonski dio Austro-ugarske carevine. Dr. Cistler je iz tog razloga tražio da se optužnica izmijeni i da optuženi odgovaraju za učinjeno umorstvo a ne veleizdaju, čime bi se izbjegla smrtna kazna za punoljetne saučesnike u atentatu. Iako je u svojoj odbrani bio često prekidan i opominjan od sudskog vijeća, Dr. Cistler nije uspio da ubijedi sud i državnog tužioca da preinače optužnicu i da optuženima sude za umorstvo a ne za veleizdaju.

Posle 11 dana, suđenje je okončano 23. oktobra, a presuda izrečena 28. oktobra 1914. godine. Austrougarske vlasti su se potrudile da poslednji dan suđenja i izricanje presude bude ceremonijalni, kako bi javnost stekla utisak da je Sud poštovao sve norme pravne države. Sudije su bile obučene u crna odijela, što je između ostalog bio znak da će se na ovom procesu izreći i smrtna presude. I zaista, petorica optuženih osuđena su na najtežu kaznu, smrtnu kaznu koja će se izvršiti vješanjem. To su bili Danilo Ilić, Veljko Čubrilović, Miško Jovanović, Neđo Kerović i Jakov Milović. (Poslednjoj dvojici su u drugostepenom postupku ublažene kazne).

Ostali optuženi: Gavriilo Princip, Nedeljko Čabrinović i Trifko Grabež kao maloljetnici bili su osuđeni na 20 godina teške tamnice, Vaso Čubrilović je osuđen na 16 godina teške tamnice, Cvjetko Popović na 13 godina, Lazar Đukić i Ivo Kranjčević po 10 godina, Mitar Kerović na doživotnu tešku tamnicu, Branko Zagorac i Mirko Perin po 3 godine tamnice i Cvijetin Stjepanović je osuđen na 7 godina teške tamnice.

Trojica osuđenika na smrt – Danilo Ilić, Miško Jovanović i Veljko Čubrilović proveli su poslednje dana "na belom hlebu", pišući pisma porodicama i rodbini, a Veljko Čubrilović, koji je inače bio religiozan čovek pred izvođenje na gubilište čitao je Bibliju.

U zoru 3. februara 1915. godine po hladnom i svježem vrmenu sva trojica su izvedena u dvorište vojnog zatvora, gde su već bila pripremljena vješala. Svi koji su prisustvovali egzekuciji, slažu se u izjavama da su osuđenici, čekajući da im se omča metne na vrat bili mirni i dostojanstveni. Ni vješala nisu mogla pokolebati ove plemenite ljude koji su umirali sa istim onakvim ponosom kao što su ga imali u svojim kratkim životima.

Mnogo bolje nisu prošli ni ostali osuđeni na dugogodišnje teške tamnice koji su za vrlo kratko vrijeme podlegli u torturama i katastrofalnim uslovima koji su ih pratili u Austrougarskim kazamatima. Jedino su Vaso Čubrilović i Cvijetin Stjepanović, dočekao slobodu o kojoj su svi zajedno toliko sanjali.

Još je interesantno pomenuti da je u isto vrijeme u garnizonskom zatvoru u Sarajevu bio zatvoren i Gavro- Gašo Gavrić, sveštenik iz Priboja koji je bio veoma blizak sa Veljkom Čubrilovićem. Tako on u svome pismu koje piše Jovanki Čubrilović, supruzi pokojnog Veljke, koje je napisao po povratku iz zatvora i završetku Prvog svjetskog rata, opisuje kako je poslednje dane Veljkinog tamnovanja pred izvršenje smrtne kazne proveo zajedno sa njim u istoj ćeliji i opisuje njegovo junačko držanje u tim teškim danima i trenucima pred umiranje... Ključar garnizona Čeh, koji je morao asistirati pri izvršenju ove osude pričao mi je o Veljkinom ponašanju prilikom vješanja. „Doveli smo ih pred direke u avliji garnizona na kojima će se vješati. Sudac pročitao potvrdu smrtne presude, zatim izvadi sat i stade čekati onaj čas u koji je određeno izvršenje osude. Kad dođe taj čas pristupi sveštenik te Veljko i Miško kleknuše i sveštenik im očita oprostnu molitvu. Po molitvi reče Veljko svešteniku: „Pozdravite mi suprugu i kažite joj da i u ovom času na nju mislim.“ Zatim se poljubiše Miško i Veljko rekavši jedan drugome: „Doviđenja na onome svijetu.“ Sudac zapovijedi Veljki da skinu zimski kaput i da pristupi vješalima. Veljko na to skinu kaput rekavši dželat: „Ako vam je lakše da skinem i kragnu“, te smijući se skinu kragnu i mašnu i metnu na kaput. Veselo i smijući se uze dželata za rame rekavši „hajdemo“ i pođe na vješala. Dželat mu počeo ruke vezati, a on smijući se neprestano reče ključarima: „Zbogom Čeh, zbogom Pavčec“, dželat mu nabi uže oko vrata, on povika: „Živio srpski narod!“ „Živila srpska vojska!“ „Živio Kralj Petar!“ Uže se steže oko vrata...

Austro-ugarska je mogla slomiti i uzeti živote ovim velikim patriotama, svejedno da li putem vješala ili teških tamnica, ali njihov duh nikada nije mogla slomiti jer on i dan danas živi među srpskim narodom.

Utamničen u Terezinu Gavrilo Princip je uklesao u zid ćelije sledeće stihove:

„Naše će sjene hodati po Beču,
lutati po dvoru, plašiti gospodu“.